

Warszawa, dnia 16 lutego 2021 r.
Eliza Rutynowska, prawniczka FOR

Komunikat FOR 5/2021: Nowy RPO: niezależna instytucja czy kolejna wydmuszka?

Synteza:

- 9 września 2020 r. upłynęła 5-letnia kadencja Adama Bodnara na stanowisku Rzecznika Praw Obywatelskich. Zgodnie z art. 3 ust. 6 Ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich, dotychczasowy Rzecznik pełni swoje obowiązki do czasu objęcia stanowiska przez nowego Rzecznika.
- W związku z oporem koalicji rządzącej przed zgłoszeniem własnych propozycji, przez długi czas istniała tylko jedna kandydatka na następczynię dotychczasowego RPO – Zuzanna Rudzińska-Bluszcz – dotychczasowa Główna koordynatorka ds. strategicznych postępowań sądowych w biurze RPO.
- Kandydaturę Zuzanny Rudzińskiej-Bluszcz poparło niemal 1200 organizacji społecznych z całego kraju¹, w tym także Forum Obywatelskiego Rozwoju.
- 21 stycznia 2021 r., ponad 4 miesiące od końca kadencji Adama Bodnara, głosami koalicji rządzącej Sejm przegłosował kandydaturę jednego z posłów Prawa i Sprawiedliwości, Piotra Wawrzyka, zgłoszonego do wyścigu o stanowisko RPO w grudniu 2020 r.²
- Obecnie to Senat RP stoi przed ostatecznym wyborem, czy zatwierdzi kandydaturę popieraną przez Prawo i Sprawiedliwość. W związku z tak silną koncentracją władzy w rękach partii rządzącej najlepszym rozwiązaniem byłoby odrzucenie tej kandydatury, w oczekiwaniu na kandydatkę lub kandydata, który będzie dawał gwarancje niezależności od polityków.
- Równolegle, do Trybunału Konstytucyjnego trafił wniosek posłów większości rządzącej, mający na celu wykazanie niekonstytucyjności przepisu pozwalającego na pełnienie funkcji przez dotychczasowego RPO do czasu obsadzenia wakatu.
- Walka o rzecznika pozostaje sprawą o kluczowym znaczeniu dla społeczeństwa obywatelskiego. RPO to ostatnia instytucja publiczna o charakterze strażniczym, która nie została obsadzona przez osobę politycznie zależną od większości rządzącej.

Rzecznik Praw Obywatelskich to konstytucyjny organ pełniący funkcję strażnika demokracji. Posiada kompetencje pozwalające na efektywne kontrolowanie działań władz publicznych, od

¹ <https://naszrzecznik.pl>

² <https://www.rp.pl/Urzednicy/301219865-Sejm-wybral-Piotra-Wawrzyka-na-Rzecznika-Praw-Obywatelskich.html>

których pozostaje w dużej mierze niezależny. Od kilku lat obserwujemy ataki na tę instytucję RPO, przeprowadzane w przeważającej mierze przez polityków większości rządzącej.

W roku 2021 po raz kolejny doszło do obniżenia budżetu przewidzianego dla biura RPO o 9,385 mln zł³. Jak wskazano w komunikacie biura: *oznacza to nie tylko brak możliwości zatrudnienia nowych pracowników – o co od lat zabiega RPO, co zalecał NIK w swoich ostatnich raportach i co rekomendowały instytucje międzynarodowe – ale wręcz brak 745 tys. zł na zabezpieczenie wypłat dla pracowników. Pamiętać też trzeba, że od nowego roku wydatki bieżące wzrosną o nowy koszt związany z opłacaniem składek na ważny rządowy program PPK⁴.*

Jednocześnie do biura wpływa coraz więcej skarg od obywateli – w 2020 r. odnotowano wzrost o 20% – w sumie prowadzono 72,4 tys. spraw, 31 tys. nowych. Dodatkowo, Rzecznik złożył 24 skargi nadzwyczajne do Sądu Najwyższego, pomimo faktu, iż nie otrzymał na takie działania budżetu⁵.

RPO to ostatni bastion gwarantujący obywatelom możliwość objęcia ich sprawy niezależną oceną i kontrolą. Dzięki przysługującym tej instytucji kompetencjom mogą oni liczyć na ew. przyłączenie się RPO do co bardziej kluczowych postępowań, wsparcia w konstruowaniu samodzielnych skarg i podejmowanych działań. To Rzecznik Praw Obywatelskich może, konsekwentnie realizując swoje zadania ustawowe, utrudniać władzy wprowadzanie rozwiązań szkodliwych z punktu widzenia ochrony praw i wolności obywatelskich, a także praworządności. Poniżej prezentujemy podstawowe założenia wiążące się z istnieniem RPO z punktu widzenia standardów krajowych, zaczynając od standardów konstytucyjnych. Odpowiadamy również na pytanie, jakie obecnie funkcjonują alternatywy wobec Rzecznika Praw Obywatelskich. Czy wniosek polityków PiS do TK ma na celu wykorzystanie tych alternatyw do faktycznego przejęcia instytucji RPO?

Obowiązujące standardy krajowe i konstytucyjne

Rzecznik Praw Obywatelskich stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych. Tak art. 208 Konstytucji RP przedstawia instytucję RPO oraz sygnalizuje jej znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego. Ustawa zasadnicza wskazuje również na wagę niezawisłości oraz niezależności Rzecznika od innych organów państwowych oraz fakt, że odpowiada jedynie przed Sejmem – na warunkach określonych w ustawie (art. 210).

RPO jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na kadencję trwającą 5 lat. Nie może wykonywać równoległe innych zajęć zawodowych ani zajmować innego stanowiska, z wyłączeniem stanowiska profesora szkoły wyższej. Nie może również należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić takiej działalności publicznej, której nie można pogodzić z godnością urzędu (art. 209).

³ <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/budzet-rpo-wg-adama-bodnara-za-niski-wobec-potrzeb,505601.html>

⁴ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/budzet-rpo-na-rok-2021-%C2%A0informacja>

⁵ <https://www.rp.pl/Urzednicy/301049967-Sejm-obcial-budzet-RPO-Bodnar-Tu-nie-chodzi-o-mnie.html>

Konstytucja gwarantuje przy tym Rzecznikowi bezpieczeństwo od nacisków oraz gróźb postępowania karnego ze względu na specyficzny charakter ustawowych zadań tj. ochronę prawo obywatelskich, co może wiązać się z kontrolowaniem działań władz. Zgodnie z art. 211, RPO nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. **Nie może być również zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i to tylko w sytuacji, w której jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania.** O takim zatrzymaniu niezwłocznie powiadomiony zostaje Marszałek Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie.

Na Rzeczniku spoczywa również konstytucyjny obowiązek przedstawiania corocznie informacji przed Sejmem oraz Senatem o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka oraz obywatela (art. 212). Szczegółowe zasady funkcjonowania instytucji Rzecznika określają z kolei przepisy Ustawy o Rzeczniku Prawo Obywatelskich.

To ustawa wyznacza standard, któremu powinna sprostać osoba ubiegająca się o nominację na stanowisko RPO. Zgodnie z art. 2 powinna ona:

- ⇒ posiadać obywatelstwo polskie;
- ⇒ wyróżniać się wiedzą prawniczą, doświadczeniem zawodowym;
- ⇒ wyróżniać się także wysokim autorytetem ze względu na swe walory moralne oraz wrażliwość społeczną.

Osoba sprawująca funkcję RPO wchodzi w posiadanie rozległych kompetencji. Zgodnie z art. 12, 13 oraz 14 Ustawy o RPO, rzecznik może samodzielnie prowadzić postępowanie wyjaśniające w sprawie o potencjalne naruszenia praw lub wolności obywatelskich lub zwrócić się o zbadanie sprawy lub jej części do właściwych organów, w szczególności organów nadzoru, prokuratury, kontroli państwowej, zawodowej lub społecznej. Może także zwrócić się do Sejmu o zlecenie Najwyższej Izbie Kontroli przeprowadzenia kontroli dla zbadania określonej sprawy lub jej części.

Rzecznik każdą sprawę może, bez uprzedzenia, zbadać na miejscu. Przykładem takich interwencji pozostaje działalność Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, który monitoruje m.in. działania policji wobec osób zatrzymanych i odbywających kary pozbawienia wolności, wizytując miejsca odosobnienia. KMPT publikuje raporty zarówno z konkretnych działań, jak również obejmujące roczne statystyki⁶.

RPO może żądać złożenia wyjaśnień, przedstawienia akt każdej sprawy prowadzonej przez naczelne i centralne organy administracji państwowej, organy administracji rządowej, organy organizacji spółdzielczych, społecznych, zawodowych i społeczno-zawodowych oraz organy jednostek organizacyjnych posiadających osobowość prawną, a także organy jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych.

⁶ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/raporty-rpo-z-dzialalnosci-w-polsce-krajowego-mechanizmu-prewencji>

Sądy, Prokuratura i inne organy ścigania mają obowiązek na żądanie RPO przedłożyć informacje o stanie prowadzonej sprawy, a także umożliwić wgląd w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich do akt sądowych i prokuratorskich oraz akt innych organów ścigania po zakończeniu postępowania i zapadnięciu rozstrzygnięcia.

Rzecznik Praw Obywatelskich jest również uprawniony do skierowania wystąpienie do organu, organizacji lub instytucji, w których działalności stwierdził naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela. Co więcej, na prawach przysługujących prokuratorowi, może żądać wszczęcia postępowania w sprawach cywilnych, jak również wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu. Jego kompetencje ustawowe przewidują także możliwość przedstawienia żądania wszczęcia przez uprawnionego oskarżyciela postępowania przygotowawczego w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu.

Rzecznik Praw Obywatelskich może działać na wielu płaszczyznach oraz w odniesieniu do bardzo wielu spraw. Może zwrócić się również o wszczęcie postępowania administracyjnego, wnosić skargi do sądu administracyjnego, a także uczestniczyć w tych postępowaniach – znów - na prawach przysługujących prokuratorowi. Dobrym przykładem jest zaangażowanie RPO w sprawy dotyczące kar nakładanych w trakcie pandemii przez Sanepid. RPO wielokrotnie kwestionował chociażby wykorzystywanie notatek policyjnych jako jedyne dowodu, na podstawie którego organ inspekcji sanitarnej nakładał kary administracyjne, o charakterze represyjnym⁷.

RPO posiada również kompetencje pozwalające mu na zaangażowanie międzynarodowe. Obecnie urzędujący Rzecznik wielokrotnie spotykał się na przestrzeni ostatnich lat np. z przedstawicielami Komisji Weneckiej, dyskutując i przedstawiając swoje wątpliwości odnośnie tzw. kryzysu konstytucyjnego⁸, jak również chociażby w przedmiocie zapisów tzw. ustawy inwigilacyjnej⁹. RPO współpracuje zarówno z Radą Europy¹⁰, jak i agendami ONZ – przykładowo, w zakresie monitorowania miejsc odosobnienia i przetrzymywania osób pozbawionych wolności, z Podkomitetem ds. Prewencji Tortur ONZ¹¹.

RPO jest również jednym z podmiotów upoważnionych m.in. do wniesienia kasacji lub rewizji nadzwyczajnej od prawomocnego orzeczenia, na zasadach i w trybie określonych w odrębnych przepisach.

Kto, jeśli nie RPO?

⁷ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-wsa-10000-kary-sanepid-2-m>

⁸ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/komisja-wenecka-rozmawia-z-rzecznikiem-praw-obywatelskich-o-sytuacji-trybunału-konstytucyjnego>, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/delegacja-komisji-weneckiej-rozmawiała-z-rpo-o-sytuacji-w-polsce-w-tym-o-sprawie-TK>, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/przedstawiciele-komisji-weneckiej-spotkali-się-z-rpo-adamem-bodnarem>

⁹ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/RPO-adam-bodnar-rozmawiał-z-delegacją-komisji-weneckiej-o-ustawie-inwigilacyjnej>

¹⁰ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/spotkanie-komisarz-praw-czlowieka-dunji-mijatovic-z-przedstawicielami-instytucji-rownosciowych>

¹¹ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/delegacja-podkomitetu-ds-prewencji-tortur-onz-po-raz-pierwszy-wizytuje-miejsca-pozbawienia-wolności>

Do czasu wyboru nowego Rzecznika zgodnie z obecnym stanem prawnym funkcję dalej pełni dotychczasowy RPO. Dalsze pełnienie funkcji przez Adama Bodnar pozostaje więc zgodne z literą prawa.

Rzecznik Praw Obywatelskich pozostaje przy tym ostatnią instytucją publiczną, która nadal może zostać obsadzona przez osobę niezależną od większości rządzącej. Należy przy tym pamiętać, iż możemy mieć do czynienia ze scenariuszem, w którym dojdzie do nowelizacji Ustawy o RPO w sposób analogiczny do przeprowadzonej już nowelizacji Ustawy o Sądzie Najwyższym¹². Art. 13a, który wszedł w życie 14 lutego 2020 r., stworzył możliwość wskazania przez Prezydenta RP osoby „pełniącej funkcję” Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego w razie braku wyboru następcy ustępującego Pierwszego Prezesa zgodnie z przewidzianą procedurą ustawową. Nietrudno więc przewidzieć, iż w związku z dalekim opóźnieniem wyboru następcy lub następczyni Adama Bodnara może dojść do próby powtórzenia tego manewru.

Wielokrotnym sojusznikiem kontrowersyjnych zmian wprowadzanych w polskim prawie był Trybunał Konstytucyjny. Analogicznie i w tej sytuacji, może udzielić wsparcia idei nowelizacji Ustawy o RPO, orzekając po myśli wnioskodawców w sprawie K 20/20, a więc wniosku o stwierdzenie niekonstytucyjności przepisu przewidującego możliwość pełnienia obowiązków przez dotychczasowego RPO, do czasu objęcia stanowiska przez nowego Rzecznika¹³. Wiadomym jest, iż podobne wnioski skierowano już do Trybunału celem walidacji postępowania rządu – chociażby w sprawie wypłat potencjalnych odszkodowań dla przedsiębiorców, którzy ucierpieli na skutek wprowadzanych drogą rozporządzeń obostrzeń¹⁴.

W razie, gdyby doszło do stwierdzenia niekonstytucyjności przepisu pozwalającego na zajmowanie stanowiska przez dotychczasowego RPO do czasu objęcia go przez jego następcę lub następczynię, należałoby się spodziewać próby uzasadnienia wprowadzenia na czas „bezkrólewia” p.o. RPO.

Analizując kierunki, w których mogą zmierzać kroki przeciwników powołania na stanowisko RPO niezależnego kandydata bądź kandydatki, nie należy zapominać o stworzonym już „rządowym dublerze RPO” tj. Pełnomocniku Rządu ds. praw człowieka, oraz zmian wprowadzonych w zakresie funkcjonowania Pełnomocnika Rządu ds. równego traktowania¹⁵ i społeczeństwa obywatelskiego¹⁶.

Wspomniane instytucje, w przeciwieństwie do Rzecznika Praw Obywatelskich, pozostają całkowicie zależne od rządu, zarówno w aspekcie instytucjonalnym, jak również osobowym. Od

¹² Więcej na ten temat w Komunikacie FOR o wyborach PPSN: <https://for.org.pl/pl/a/7647,komunikat-7/2020-wybory-i-prezesa-sn-nowy-problem-dla-polskiej-demokracji>

¹³ <https://trybunal.gov.pl/sprawy-w-trybunale/katalog/k-20-20>

¹⁴ Więcej na temat wykorzystywania Trybunału Konstytucyjnego jako organu, którego decyzje mogą ułatwiać przeprowadzanie nowelizacji prawa: <https://for.org.pl/pl/a/8010,komunikat-34/2020-trybunal-konstytucyjny-jako-ucieczka-wladzy-przed-odpowiedzialnoscia-za-bledy>

¹⁵ <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1646606,1,pis-likwiduje-biuro-pelnomocnika-ds-rownego-traktowania.read>

¹⁶ <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie>

2016 do dziś stanowisko Pełnomocnika Rządu ds. równego traktowania i społeczeństwa obywatelskiego zajmowały już 3 osoby – Wojciech Kaczmarczyk, Adam Lipiński, oraz Anna Schmidt-Rodziewicz.

Przykładem działań Pełnomocnika Rządu ds. równego traktowania i społeczeństwa obywatelskiego pozostaje obowiązek przedstawienia Krajowego programu działań na rzecz równego traktowania [dalej: KPDR]. Najnowszy program, mający obowiązywać w latach 2021-2030, został poddany w trybie konsultacji również ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich. Wskazano m.in., iż program nie odniósł się m.in. do problemów osób nieheteronormatywnych i transpłciowych, które wymagają rozwiązania.

W ocenie programu biuro RPO wskazało również, iż *niemal każde sformułowane zadanie wskazuje jako źródło finansowania budżet własny zaangażowanych podmiotów, a zatem – w zależności od zadania – Ministrów, innych organów administracji rządowej, jednostek samorządu terytorialnego lub innych organów. Oznacza to, że Program przygotowano z założeniem, że podmioty odpowiedzialne za realizację nowych zadań samodzielnie wygospodarują na nie niezbędne środki. Takie założenie jest nie tylko chybione, ale stawia pod znakiem zapytania wiarygodność całego dokumentu*¹⁷. Tymczasem Rzecznik Praw Obywatelskich wszelkie podejmowane działania realizuje z jednego budżetu otrzymanego na dany rok do wyłącznej dyspozycji.

Pełnomocnikiem Rządu ds. praw człowieka, obecnie jest wiceminister sprawiedliwości oraz jednocześnie kandydat na prezydenta Rzeszowa, Marcin Warchoń. Gdy dochodziło do jego nominacji na stanowisko Pełnomocnika w 2019 r., równocześnie był posłem na Sejm RP, w związku z czym został jednocześnie nominowany na funkcję sekretarza stanu w resorcie sprawiedliwości¹⁸.

Zgodnie z założeniami Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 2019 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw praw człowieka, do jego zadań miało należeć m. in. :

- ⇒ analizowanie na wnioski innych organów, w tym Ministra Spraw Zagranicznych lub z urzędu, spraw dotyczących zarzutów naruszenia praw człowieka przez polski wymiar sprawiedliwości oraz inne organy władzy publicznej;
- ⇒ działanie na rzecz wprowadzenia i poprawy funkcjonowania krajowych środków odwoławczych dla osób, których prawa i wolności zostały naruszone;
- ⇒ monitorowanie i analizowanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i innych organów międzynarodowych działających na podstawie ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka, a także zaleceń wobec

¹⁷ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-o-projekcie-programu-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-2021-2030>

¹⁸ <https://www.prawo.pl/prawo/pelnomocnik-rzadu-ds-praw-czlowieka-marcin-warchol-powolany,496678.html>

- Polski kierowanych przez międzynarodowe organy monitorujące przestrzeganie praw człowieka w zakresie ich wpływu na obowiązujące akty prawne;
- ⇒ przedstawianie opinii na temat zgodności projektów ustaw i innych aktów prawnych z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, będących przedmiotem uzgodnień lub rozpatrywanych przez Radę Ministrów;
 - ⇒ współpraca z Europejską Komisją na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisją Wenecką) w zakresie funkcjonowania instytucji ochrony praw człowieka

Problemem pozostaje fakt, iż zadania te w dużej mierze pokrywają się z działalnością biura Rzecznika Praw Obywatelskich¹⁹. Są jednak wykonywane przez instytucję niespełniającą kryterium niezależności.

Działania obu Pełnomocników mogą doprowadzić do sytuacji, w której powstaną alternatywne oceny rzeczywistego stanu rzeczy w zakresie ochrony praw i wolności obywatelskich. Jeden może odpowiadać nieomal całkowicie stanowisku rządowemu, drugi – niezależny – może zostać efektywnie pozbawiony platformy do przedstawienia swoich wątpliwości, w najlepszym razie będzie ona znacznie ograniczona.

Podsumowanie

Znaczenie Rzecznika Praw Obywatelskich rośnie wraz z kolejnymi atakami na wolności i prawa obywatelskie, praworządność oraz kurczeniem się przestrzeni dla społeczeństwa obywatelskiego. Bez instytucji spełniającej dziś funkcję jednego z ostatnich, niezależnych od rządzących polityków bastionów – obywatele mogą zacząć czuć się jeszcze bardziej zagrożeni. W ocenie FOR przy obecnym poziomie koncentracji władzy w rękach partii rządzącej jest niezwykle ważne, aby osoba, która zostanie nowym RPO była od tej władzy niezależna. Tego kryterium nie spełnia poseł PiS Piotr Wawrzyk, dlatego Senat powinien zagłosować przeciwko objęciu przez niego funkcji RPO.

¹⁹ <https://oko.press/warchol-rzucony-na-prawa-czlowieka-rzad-pis-wybral-sobie-wlasnego-rpo-bis/>

FOR zostało założone w 2007 roku przez prof. Leszka Balcerowicza, aby skutecznie chronić wolność oraz promować prawdę i zdrowy rozsądek w dyskursie publicznym. Naszym celem jest zmiana świadomości Polaków oraz obowiązującego i planowanego prawa w kierunku wolnościowym.

FOR realizuje swoje cele poprzez organizację debat oraz publikację raportów i analiz podejmujących ważne tematy społeczno-gospodarcze, a w szczególności: stan finansów publicznych, sytuację na rynku pracy, wolność gospodarczą, wymiar sprawiedliwości i tworzenie prawa. Z inicjatywy FOR w centrum Warszawy i w Internecie został uruchomiony licznik długu publicznego, który zwraca uwagę na problem rosnącego zadłużenia państwa. Działania FOR to także projekty z zakresu edukacji ekonomicznej oraz udział w kampaniach na rzecz zwiększania frekwencji wyborczej.

Wspieraj nas!

Zdrowy rozsądek oraz wolnościowy punkt widzenia nie obronią się same. Potrzebują zaplanowanego, wytężonego, skutecznego wysiłku oraz Twojego wsparcia.

Jeśli jest Ci bliski porządek społeczny szanujący wolność i obawiasz się nierozsądnych decyzji polityków udających na Twój koszt Świętych Mikołajów, wesprzyj finansowo nasze działania.

Wyślij przelew na konto FOR (w PLN): 68 1090 1883 0000 0001 0689 0629

W sprawie darowizn możesz się skontaktować z:

Patrycja Satora, dyrektor ds. rozwoju FOR

tel. 500 494 173

e-mail: patrycja.satora@for.org.pl

Już dziś pomóż nam chronić wolność – obdarz nas swoim wsparciem i zaufaniem.

KONTAKT DO AUTORKI

Eliza Rutynowska

Prawniczka FOR

e-mail: eliza.rutynowska@for.org.pl

Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju – FOR

ul. Ignacego Krasickiego 9A • 02-628 Warszawa • tel. 22 628 85 11

e-mail: info@for.org.pl • www.for.org.pl

[f](https://www.facebook.com/FundacjaFOR)/FundacjaFOR • [t](https://twitter.com/FundacjaFOR)@FundacjaFOR